ԻԲՆ ՀԱՈՒԿԱԼ

ԵՐԿՐԻ ՊԱՏԿԵՐԸ (ՍՈՒՐԱՏ ԱԼ-ԱՐԴ)

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

[1] Ջայհանի – Աբու Աբդալլահ Մուհամմադ իբն Ահմադ իբն Նասր ալ-Ջայհանին ԺԴ դարի մատենագիր է: Նա եղել է Սամանիների պետության (Բուխարա կենտրոնով) վեզիրը: Գրել է աշխարհագրական երկ, որն ըստ երևույթին ավանդական ձևով կոչվել է «Քիտաբ ալ-Մասալիք ուա ալ-Մամալիք», որտեղ մեծապես օգտվել է Իբն Խորդադբեհի երկից: Ջայհանիի այս երկը, որը ստեղծվել է հավանաբար մինչև 922 թվականը և որից հաջորդ դարերում օգտվել են բազմաթիվ մատենագիրներ, ցավոք մեզ չի հասել: (Кречковский, т. 4, стр. 219-226):

[2] Ռաս ալ-Ջումջումա (Գանգի հրվանդան) – Գուցե այժմ «ալ-Հաղ» կոչված հրվանդանն է:

[3] Կալաբրիա – Պատմական երկրամաս Իտալիայի հարավում:

[4] Լոմբարդիա – Պատմական երկրամաս Իտալիայի հյուսիսում: Հնում կոչվում էր Ինսուբրիա: Ե դարում այն գրավեցին Լանգոբարդները, որտեղից էլ առաջացավ Լոմբարդիա անվանումը: (Сов. Ист. Энц., т. 8, стр. 765):

[5] Հավանաբար նկատի ունի Հունաստանի Պելոպոնես թերակղզին:

[6] Սինդ – Տե՛ս Իբն ալ-Ֆակիհ, ծնթգր. 5:

[7] Միհրան գետ – Տե՛ս Իբն Ռուստա, ծնթգր. 15:

[8] Մուլտան – Արաբներն այսպես են կոչել Փենջաբի հին քաղաքներից մեկը՝ Մուլաստհանան: Արաբական նվաճումից հետո Մուլտանը դարձավ կարևոր առևտրական քաղաք: (Multan, Y. Friedmann, EOI, CD-ROM, (VII: 548b)):

[9] Սիջիստան – Տե՛ս Վակիդի, ծնթգր. 12:

[10] Ջարահ լիճ – Կասպից ծովի ևս մեկ անվանում: Ցակուտը իր Աշխարհագրական բառգրքում «Բահր ալ-աղրաբ» հոդվածում գրում է «Նույնն է, որ կոչվում է նաև Բահր Թարարիստան, Բահր Ջուրջան և Բահր Արասքուն: Նաև ընդարձակ մի ծով է, որն ուրիշ ծովի միացած չէ: Կոչվում է նաև Խորասանի ծով, Ջիլի ծով, ոմանք էլ կոչում են Խորասանի ավազարյուր: Համզան ասում է, թե նրա պարսկերեն անունն է Ջարահ Աքֆուդա, կոչվում է նաև Աքֆուդա-Գարիու, իսկ Արիստոտելը կոչում է Հիրքանիա»: (Հակոբ Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրները, էջ 30)

[11] Թուխարիստան – Թոխարիստան, տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ, ծնթգր. 57:

[12] Գունկուլա – Տե՛ս Ֆարղանի, ծնթգր. 21:

[13] Վերին Սաիդ – Տե՛ս նաև Սաիդ, Իբն ալ-Ֆակիհ, ծնթգր. 11:

[14] Բարկա – Տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ, ծնթգր. 9:

[15] Տրիպոլիս (Թարարուլուս) – Աֆրիկայի Տրիպոլիսի մասին է:

[16] Իֆրիկիա Նահանգը – Տե՛ս Վակիդի, ծնթգր. 18:

[17] Գոգ ու Մագոգ – Արաբ. Աջուջ-Մաջուջ (Յաջուջ Մաջուջ)- Խոսքը երկու բարբարոս ցեղախմբերի մասին է, որոնք, ըստ մուսուլմանական ավանդության, սերված են Նոյի երրորդ որդուց՝ Հաբեթից: Ըստ ոմանց, նրանք հսկաներ են, ըստ ուրիշների՝ անծանոթ բարբարոսներ, որոնք բնակվում են աշխարհի ծայրում: Նույնն են ինչ եղեկիելի գրքի և Հովհաննու հայանության Գոգ և Մագոգը: (Հակոբ Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրները, էջ 160):

[18] Սլավոններ (սակալիբա) – Տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ, ծնթգր. 42:

19 Բուլղարներ (Վոլգայի) - Զչփոթել Բուրջանի հետ. Խալիֆա իբն Խայյաթ. ծնթգր. 43:

20 Բաչջիրդ - կամ Բաչկուրտ անվանումը Ժ-ԺԴ դարերի արաբ մատենագիրները տալիս են երկու տարբեր երկրների՝ մեկը Հարավային Ուրալում, որտեղ բնակվում էին ներկայիս բաչկիրների (բաչկորտ) նախնիները, իսկ մյուսը՝ Հունգարիան էր: Այս երկուսը ծագումով ցեղակից էին: (Новосельцев, Хазарское государство, стр. 96):

21 Բուրթաս – Սրանք բնակվում էին Պովոլժիեի հյուսիսում, որտեղ, հավանաբար, չէր հասնում խազարական պետության ազդեցությունը: Բուրթասները ուգրո-ֆիննական ծագում ունեին և հանդիսանում են ներկայիս մորդվաների ու սրանց ցեղակից ժողովուրդների նախնիները: (Новосельцев, Хазарское государство, стр. 197):

22 Խազարներ – Տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ. ծնթգր. 44:

23 Պածինակներ – Տե՛ս Իբն Ռուստա, ծնթգր. 41:

24 Բուլղարներ (Դանուբի)- Տե՛ս բուրջան, Խալիֆա իբն Խայյաթ. ծնթգր. 43:

25 Խարլուխիյա - Տե՛ս Իբն Խորդադբեհ, ծնթգր. 9:

26 Սևերի (Սուդան) երկիրը – Սուդան երկրի անվանումը ծագում է արաբերեն Բիլաղ ալ-սուդան՝ «Սևերի երկիր» արտահայտությունից:

27 ...ամենարնդարձակը Պարսից ծովն է - Սովորաբար արաբադիր մատենագիրներն այսպես էին կոչում Պարսից ծոցը, բայց տվյալ դեպքում աշխարհագրագետը հավանաբար նկատի ունի Արաբական ծովը, կամ գուցե Հնդկական օվկիանոսը:

28 .. այն նեղուցից, որ Մադրիբի ու Անդալուսի միջև կա - Ալբորան ծովը:

29 Իթիլ (Ատել) - Վոլգա գետը:

30 [Ֆաթիմյան խալիֆա] Մանսուրը – Ֆաթիմյան խալիֆա Մանսուրը իշխել է 946-953 թվականներին: (Fatimides, M. Canard, EOI, CD-ROM, (II: 860a)).

31 Իդրիս իբն Իդրիսը – կամ Իդրիս Բ-ը Իդրիսիների դինաստիայի տիրակալներից էր: 803 թվականին 11 տարեկան հասակում հռչակվեց իմամ: Նա մահացավ 828 թվականին պաաահարի հետևանքով, 38 տարեկան հասակում: (Idris II, D. Eustachc, EOI, CD-ROM, (III: 1031b)):

32 Աղլաբիների - Աղլաբիներ (կամ Բանու լ-Աղլաբ) մահմեդական դինաստիա էր, որը ողջ 9-րդ դարի ընթացքում իր ձեռքում էր պահում Իֆրիկիա նահանգը Արրասյանների անունից: Դինաստիայի հիմնադիր է համարվում Իբրահիմ իբն ալ-Աղլաբը, որին Հարուն ալ-Ռաշիդ խալիֆան 800 թվականին նշանակեց Զաբի կառավարիչ: Շարունակելով համարվել Արրասյանների վասալներ, միաժամանակ Աղլաբիները ձեռք բերեցին ժառանգական իրավունքներ և իշխեցին Իֆրիկիայում: Ավելի քան հարյուր տարի իշխելուց հետո Աղլաբիների ստեղծած պետական միավորը 10-րդ դարի սկզբին (909) անցավ հզորացող Ֆաթիմյան խալիֆայության տիրապետության տակ: (Aghlabides, G. Marcais Aast, EOI, CD-ROM, (I: 247b)):

33 Արդ ալ-Ռահման իբն Մուհամմադ [խալիֆան] - Մահմեդական Իսպանիայի խոշորագույն տիրակալներից մեկը և այնտեղ իշխած Օմայան տոհմի առաջին խալիֆան: Արդ ալ-Ռահման իբն Մուհամմադը, կամ Արդ ալ-Ռահման Գ-ը, իշխեց բավական երկար՝ 912-961, որով նշանավորվեց ամենափառավոր գահակալությունը Մահմեդական Իսպանիայի պատմության մեջ: (Abd al-Rahman, E. Levi-Provencal, EOI, CD-ROM, (I: 81b)):

34 Ֆուսթաթ – Տե՛ս Բալաղուրի, ծնթգր. 193:

35 Ամր իբն ալ-Աս – Տե՛ս Վակիդի, ծնթգր. 16:

36 Աբու-լ-Աբբաս Ահմադ իբն Թուլուն – Թուլունիների դինաստիայի հիմնադիրը: Սա թյուրք ստրուկների մի դինաստիա էր: Նրանք դեռևս Հարուն ալ-Ռաշիդի ժամանակներից ծառայելով որպես դինվորականներ, աստիճանաբար բարձրացան և դարձան եգիպտոսի կառավարիչներ: Ահմադը Եգիպտոսում բարձր դիրքեր գրավեց 868 թվականին և աստիճանաբար դարձավ փաստացի ինքնուրույն տիրակալ՝ Եգիպտոսին

սիացնելով նաև Սիրիան և իշխեց մինչև 884 թվականը: (Ahmad ibn Tulun, Zaky M. Hassan, EOI, CD-ROM, (I: 278a)):

37 ...Ջաուհարը, մաղրիբցիների զորավարը – Ֆաթիմյան խալիֆայության զորավար և պետական գործիչ: Նրա ամբողջական անունն էր Ջաուհար իբն Արդ Ալլահ, որի վրա ավելացվում էր ալ-Սակլաբի (սլավոն) և ալ-Սիկիլլի (սիկիլիացի): Նրա հայրը, ըստ երևույթին, սլավոն կամ այլ եվրոպական ծագումով ստրուկ էր: Բայց Ջաուհարը հենց սկզբից հիշատակվում է որպես ազատ մարդ: Ջաուհարն արդեն իրեն դրսևորել էր որպես տաղանդավոր զինվորական, երբ Ֆաթիմյան խալիֆա ալ-Մուիզզը որոշեց ուժով տիրանալ ողջ Հյուսիսային Աֆրիկային ու Եգիպտոսին և հենց Ջաուհարին վստահեց արշավանքը ղեկավարելու պատիվը: Մի չարք այլ հաղթանակներից հետո, ալ-Մուիզզը Ջաուհարին ուղարկեց նվաճելու Եգիպտոսը: 969 թվականի հուլիսի 1-ին Ջաուհարը իր զորքով արդեն Ֆուսթաթում էր և տիրում էր ամբողջ Եգիպտոսին: Հաջորդ իսկ օրը Ջաուհարը հիմքը դրեց մի նոր քաղաքի՝ Կահիրեի, Ֆուսթաթից ոչ հեռու, որը մի բանի տարի անց դարձավ Ֆաթիմյան հսկայածավալ տերության մայրաքաղաք և այդ ժամանակից ի վեր անփոփոխ մնաց իբրև Եգիպտոսի մայրաքաղաք: (Djawhar al-Sikilli, H. Mones, EOI, CD-ROM, (II: 494b)):

38 Տիննիս – Տե՛ս Ֆարդանի, ծնթգր. 54:

39 Ադիզ [խալիֆա] – ալ-Ադիզ Բիլլահը Ֆաթիմյան հինգերորդ խալիֆան էր և առաջինը որ հենց սկզբից իշխում էր Կահիրեից: Նա հաջորդեց իր հորը՝ Մուիզզին: Հռչակվեց խալիֆա 976 թվականին: Նրա հարկային գործերը վարում էր Ցակուբ իբն Քիլլիսը, որին տրվեց վեզիրի կոչում: Թեև այստեղ Իբն Հաուկալը բացասաբար է խոսում վեզիրի մասին, սակայն համարվում է, որ նա կարգավորել է հարկահանությունը Ֆաթիմյան պետության մեջ: (al-Aziz Billah, M. Canard, EOI, CD-ROM, (I: 823a)):

40 Այստեղ և հետագայում քառակուսի փակագծերով տրվում են այն հատվածները, որոնք Խաթախրիի բնագրում ավելացվել են հետագայում, հավանաբար 12-րդ դարում:

41 Սվետիա (Սուայդիյա) – Գտնվում է Անտիոքից 26 կմ դեպի հարավ-արևմուտք, Միջերկրականի ափին մոտ, Որոնտես գետից 5 կմ հյուսիս: Միջնադարում այն առաջին անգամ հիշատակվում է նկատի ունենալով նույնանուն նավահանգիստը գետաբերանում: Հայտնի էր նրանով, որ ոչ հեռու գտնվում են սուրբ Սիմեոն Սյունակյացի վանքի ավերակները: Սուայդիյան նոր ժամանակներում մտնում էր Սիրիայի Այեքսանդրեթի դավառի մեջ և միայն 1939 թ. փոխանցվեց Թուրքիային: (al-Suwaydiyya, E. Honigmann [D. W. Morray], EOI, CD-ROM, (IX: 910a)).

42 Քանիսա – Քանիսատ ալ-Սաուդա: Տե՛ս Խալիֆա իբն Խայյաթ, ծնթգր. 86:

43 Բայրաք – կամ Բայրեք, տես Բալադուրի, ծնթգր. 19:

44 Սիմակ լեռ – Սիմակի լեռ: Լեռ Հայկական լեռնաշխարհում: Հիշատակվում է սեպագիր արձանագրություններում: Տեղադրվում է Ուրմիա լճի մոտակայքում: (ՀՀՇՏԲ, հ. 4, էջ 603):

45 Ռուսափ (Ռուսաֆա) – Տե՛ս Բալադուրի, ծնթգր. 81:

46 Կալինիկում (Ռակկա) – Տե՛ս Ռակկա, Բալադուրի, ծնթգր. 31:

47 Արտաքին Հայաստան (Արմինիա ալ-խարիջա) և Ներքին Հայաստան (Արմինիա ալ-դախիլա) – Հայաստանի նման բաժանումը վերաբերում էր Բուն Հայաստանին (Ոչ թե Արմինիա ոստիկանությանը) և ընդգրկում էր՝ Արտաքին Հայաստան հասկացության մեջ մոտավորապես Հարավ-արևմուտքը (Բերկրի, Խլաթ, Ոստան և Արճեշ), իսկ Ներքին Հայաստանի մեջ Հյուսիս-արևելքը (Գվին, Նախճավան, Կարին և այլն) (Տե՛ս Հակոբ Նալբանդյան, Արաբական աղբյուրներ, էջ 133): Ինչ վերաբերում է լեռներին, ապա նույն այդ տրամաբանությամբ Հայաստանի այս երկու մասերն իրարից բաժանում են, հիմնականում, Հայկական Պարն ու Վասպուրականի լեռները, որոնք էլ իրենց հերթին, մի կողմից միանում են Եփրատի ու Տիգրիսի ավազանի լեռներին, մյուս կող-

մից գնում-միանում Ատրպատականի յեոներին: (Վ. Տ.-Ղ.):

48 Ղոթա - Տե՛ս Բալադուրի, ծնթգր. 13:

49 Սարիներ - Տե՛ս Արու Յուսուֆ, ծնթգր. 17:

50 Հուսայն իբն Ալի - Տե՛ս Ցակուբի (պ.), ծնթգր. 30:

51 Հսկայական սյուների վրա կառուցված - Հավանաբար նկատի ունի Բաալբեկի (Հելիոպոլիս) Յուպիտերի տաճարի հսկա սյուները, որոնք մինչև այսօր էլ կանգուն են:

52 Սայֆ ալ-Դաուլա - Աբու լ-Հասան Ալի իբն Աբու լ-Հայջա Աբդ Ալլահ իբն Համդան իբն Համդուն իբն ալ-Հարիս Սայֆ ալ-Դաուլա ալ-Տաղլիբին Հալեբի, Հյուսիսային Սիրիայի, ինչպես նաև Մայաֆարիկինի և արևմտյան Ջազիրայի տիրակալն էր 945-967 թվականներին: Նա հռչակ է ձեռք բերել արաբական պատմության մեջ որպես Բյուզանդիայի դեմ ջիհադի քաջարի առաջնորդ: Նա առատաձեռն մարդ էր և մեծ գումարներ էր ծախսում գերիներին ազատելու համար: Սայֆ ալ-Դաուլան պատմության մեջ է մտել նաև որպես լուսավորյալ մարդ, որն իր արքունիքը վերածել էր բանաստեղծների ու գիտնականների հավաքատեղիի: Միևնույն ժամանակ, միշտ չէ որ նա հաջողակ էր, այդ թվում և արտաքին թշնամիների դեմ պայքարում: Ամեն դեպքում նա պատմության մեջ մնացել է որպես ասպետական մի կերպար: Մինչդեռ Իսթախրին նկարագրում է նրան միայն բացասական գույներով: Հայտնի է, որ Սայֆ ալ-Դաուլան մեծ համակրանքով էր վերաբերվում չիաներին (գուցե դա է պատճառը մատենագրի նման գնահատականի): (Sayf al-Dawla, Th. Bianquis, EOI, CD-ROM, (IX:103a)):

53 Ավասիմ (ապաստան) - Տե՛ս Բալադուրի, ծնթգր. 22:

54 Ռումի տեր Մասուդ իբն Կիլիջ Արսլան ալ-Սայջուկի - Խոսքը Իկոնիայի (Ռումի) սելջուկյան սուլթան Ռուքն ալ-Դին Մասուդ իբն Կիլիջ Արսլանի մասին է: Տե՛ս նաև Աբամ Տեր-Ղևոնդյանի հետևյալ ծանոթագրությունը «Իկոնիայի պետությունը արաբ պատմիչների մոտ կոչվում է Ռումի (Բյուզանդիային տրվող Ռում հոռոմ բառից) սուլթանություն: Առաջացավ ԺԱ դ. վերջում սելջուկյան պետության քայքայմանը զուգընթաց: Աստիճանաբար ծավալվեց, նախ 1157-ին գրավելով Դանիշմանդյանների որոշ հողեր (Փոքր Հայքում), 1207-ին Անթալիան և այլն: Այա ալ-Դին Քայ Կուբադի օրոք (1219-1236) հզորության գագաթնակետին հասավ: Նրա քաղաքներն էին Իկոնիան, Կեսարիան, Սեբաստիան և այլն: Մոնղոլական արշավանքներից (1243) հետո դարձավ Իրանի Հուլագյան իլխանության ենթակա, իսկ 1307-ին մանր միավորների տրոհվեց»: (Իբն ալ-Ասիր, էջ 399-400):

55 Իբն Աբու-լ-Սաջ - Տե՛ս Իսթախրի, ծնթգր. 2:

56 Բարդաջ - կամ Բարդիջ, Տե՛ս Բալադուրի, ծնթգր. 150:

57 Հունարակերտ - Խունան, Տե՛ս Բալադուրի, ծնթգր. 128:

58 Խունաջ - Տե՛ս Իսթախրի, ծնթգր. 3:

59 Հուլագու - Խոսքը Ջինգիզ խանի թոռ Հուլագուի (1217-1265) մասին է, որը 1256-1258 թթ. մոնղոլական բանակով նվաճեց Իրանն ու Իրաքը: 1258-ին վերացրեց Աբբասյան խալիֆայությունն ու մահապատժի ենթարկեց վերջին խալիֆա Մուսասիմին: Ստեղծեց մոնղոլական ինքնուրույն պետություն՝ Հուլագյան իլխանությունը, որի մայրաքաղաքը դարձավ Մարաղան: Հենց այստեղ էլ, Հուլագուի օրոք, Նասրեդդին Թուսիի ղեկավարությամբ կառուցվեց Մարաղայի աստղադիտարանը: (Сов. Ист. Энц., т. 15, стр. 685, հայկ. սովետ. հանրագիտարան, հ. 7, էջ 296-297):

60 Ոստան (Վասթան) - Տե՛ս Իբն Ռուստա, ծնթգր. 34:

61 Աբու-լ-Կասիմ Յուսուֆ իբն ալ-Դաուդաղ իբն ալ-Դաուդաչտ - Աբու-լ- Կասիմ Յուսուֆը Սաջյան տոհմից, որը մայրաքաղաքը Մարաղայից տեղափոխեց Արդաբիլ: Տե՛ս նաև Իսթախրի, ծնթգր. 2:

62 Յուսուֆ իբն Աբու-լ-Սաջ - Տե՛ս Իսթախրի, ծնթգր. 2:

63 Ռուդայնիներ - Սա արաբական մի տոհմ էր, որ խալիֆայության կողմից Ատրպատականի նվաճումից հետո, հաստատվեցին այստեղ: Ուրմիայից դեպի Մարա-

դա տանող ճանապարհի վրա նրանք հիմնեցին Նիրիդա քաղաքը: Իսկ հետագայում՝ Թ դարում, Ռուդայնիների ներկայացուցիչներից ոմանք խալիֆայի կողմից նշանակվեցին Ատրպատականի կառավարիչներ: (Niriza. V. Minorsky, EOI, CD-ROM, (VIII: 526)):

64 Անդարար – Տե՛ս Կուդամա, ծնթդր. 5:

65 Ներքին և Արտաքին Հայաստան – Ըստ երևույթին Ներքին Հայաստան ասելով հեղինակը նկատի ունի այն տիրույթները, որոնք Հայոց Բագրատունի թագավորների անմիջական իրավասության տակ էին Հյուսիսային Հայաստանում, իսկ Արտաքին Հայաստանը ընդգրկում էր Վասպուրականի թագավորությունը, արաբական ամիրությունները և այլն (Ա. Տ.-Ղ.):

66 ... այժմ մահմեդական իշխողների ձեռքում են – Հավանաբար նկատի ունի արաբական (մահմեդական) ամիրություններին:

67 ...Թե ինչ է կատարվել նրա ժողովրդի հետ – Սա մի ավանդություն է, որի մասին խոսում են տարբեր արաբ մատենագիրներ վկայակոչելով՝ Ղուրանի մի տողը, ուր ասում է. «Եվ Ավոտը և Թեմոտը և Ռասի բնակիչները և ուրիշ ազգեր» (Ղուրան, XXV, 40): Օրինակ այդ մասին խոսում է Յակուբին, իսկ Յակուտը իր Աշխարհագրական բառգրքի «Ար-Ռաս» (Արաբս) հոդվածում գրում է «Աարպատականի (Ադրբեջան) հովիտը ար-Ռաս դևտի այն կողմի ափի վրա է տարածվում: Պատմում են, թե Առանում, Ար-Ռասի շուրջը հազար քաղաք գոյություն ուներ: Այլահը նրանց ուղարկեց Մովսես կոչված մի մարդարե, որը տարբեր է Ամրանի որդի Մովսեսից: Սա հրավիրեց նրանց աստծո հավատքին, բայց նրանք չհավատացին նրան, ուրացան և դեմ դնացին նրա հրամաններին: Այն ժամանակ մարդարեն անիծեց նրանց և Այլահը Մեծ ու Փոքր Մասիսները փոխադրեց Թաֆիից (Հիջազի- Հ. Ն.) դեպի Առան և նրանց տակ թաղվեցին ար-Ռասի բնակիչները: (Հակոբ Նայրանդյան, Արաբական աղբյուրներ, էջ 69) (Տե՛ս նաև շատ ավելի մանրամասն. Ա. Տեր-Ղևոնդյան, Մասիս լեռան մասին արաբական դրույցը, հոդվածների ժողովածու, էջ 222-229):

68 Դերանիկի որդին Անձևացյաց, Վանի ու Ոստանի տերը – Խոսքը հավանաբար Դերենիկ Արծրունու մասին է:

69 Բակլիյա (կարմատյան) Բաթինիներ (իսմայիլականներ) – Իսլամի երեք հիմնական ուղղություններից (սուննա, շիա, խարիջի) ամենամեծ թվով ճյուղեր ու ենթաճյուղեր ունի շիա ուղղությունը: Այդ ուղղություններից ամենախոշոր ու կարևորներից է Իսմայիլական ճյուղը, որը անցյալում կոչվում էր նաև «Բաթինիյա»: Իր հերթին Իսմայիլական ճյուղի մի թևն են Կարմաթները, որոնք Ժ-ԺԱ դարերում ստեղծեցին ուժեղ և ազդեսիվ մի պետություն Իրաքի հորավում և Արարիայի մի մասում: Ահա սրանց մի մասը կոչվում էր «Բակլիյա»: Վերջիններս բնակվում էին Սավադում (Հարավային Իրաք) և կապված էին Կարմաթների հետ: Սրանց ղեկավարներից էր Աբու Հատիմը՝ Ժ դարի սկզբին: «Բակլիյա»ի հետևորդները դյուխ բարձրացրին Քուայում և Վասիթում: Նրանց ղեկավարներն էին Մասուդ իբն Հուրայբը և Իսա իբն Մուսան: Սկզբնական որոշ հաջողություններից հետո սակայն, նրանք ճնշվեցին Մուկտադիր խալիֆայի զորավար Հարուն իբն Ղարիբի կողմից: (Bakliyya, M. G. S. Hodgson, EOI, CD-ROM, (I: 962b), Batiniyya, M. G. S. Hodgson, EOI, CD-ROM, (I: 1098b)):

70 Սմբատի որդիների (բանու Սինբաթ) – Խոսքը Բագրատունիների մասին է: Սմբատի որդիներ ասելով մատենագիրը նկատի ունի Սմբատ Ա-ին ու նրա հաջորդներին:

71 Խաչենի տեր Սենեքերիմ – Ժ-ԺԱ դարերում Խաչենը և Հարևան գավառներն ընդգրկում Հայկական մի իշխանություն, որը նաև կոչվում էր Փառիսոսի իշխանություն: Ժ դարի կեսին Սահակ Սևադայի որդի Սենեքերիմը (Հովհաննես-Սենեքերիմ) իրեն հռչակեց թագավոր: Հայոց Բագրատունյոց կենտրոնական թագավորության թուլացմամբ չհաղթահարված Բյուզանդական կայսրությունը ճանաչեց այս թագավորությունը՝ Սենեքերիմին ուղարկելով արքայական թաղ և ծիրանի: Փառիսոսի թագավորությունն իր գոյությունը պահպանեց մինչև ԺԱ դարի կեսերը: (Հայկ. սովետ. հանրագիտարան, հ. 12, էջ 311):